

Kutasi Imre

Hajdúnánás periférikus területeinek kialakulása, különös tekintettel az Újházhelyre¹

Bevezetés

A tanulmány bemutatja Hajdúnánás periférikus területeinek kialakulástörténetét. Jelen esetben perifériának az ólaskertek külső határán kívül eső városrészeket tekintetem, kizárólag földrajzi elhelyezkedésük miatt. A kutatás jelen állapotában még nem vonható le következtetés, miszerint a vizsgált városrészek hatalmi vagy gazdasági szempontból perifériaként kezelhetőek-e a vizsgált időintervallumban. E kérdés megvizsgálásához még további kutatómunka szükséges. A téma ismertetéséhez a korábbi kutatási eredmények összefoglalásán túl néprajzi gyűjtéseket, általam készített interjúkat, katonai felmérések térképeit, további kéziratok térképeket, valamint légifelvételeket használtam. A tanulmány részletesebben tárgyalja a Hajdúnánás északi perifériáján létrejött Újházhely történetét, amely felfejtéséhez levéltári forrásokat és interjúkat is felhasználtam.

Hajdúnánás településszerkezete

Hajdúnánás szálláskertes település,² amely a következőképpen nézett ki: A város erődített település volt,³ ennek megfelelően a központjában elhelyezkedő templomot egy fal védte. Ezen kívül a lakóházak helyezkedtek el, ahol az asszonyok, a gyerekek és az idősek éltek. A házak elenyésző hányadát kerítették csak körbe, ám azokat is leginkább sövényvel, a deszkakerítések megjelenése csak az 1830-as évekre tehető.⁴ Egészen a 19. század közepéig utcák sem voltak kialakítva Hajdúnánáson, szabadon lehetett közlekedni a házak között. 1861-ben egy bizottság hajtotta végre az utcák „kiegyenesítését”, majd 1893-ban történt az – egy mérnök által készített – utcaszabályozási terv elfogadása. A közgyűlés kimondta, hogy új épületek építésénél az utcaszabályozási vonalat figyelembe kell venni, valamint, hogy mindenki köteles a vonal által meghatározott részt kertjéből az utcához vagy az utcából a kertjéhez csatolni, utóbbi terület pénzért volt megvásárolható.⁵ Az előbbieken felvázolt lakórészt egy árok vette körül, ezen 4 „kapu” állt: a polgári, a szent-mihályi, a dorogi, valamint az utolsó a debreceni kapu, ezeket bizonyos időközönként újra megásták.⁶ A kertségekkel a város árkain kívül találkozhattunk, amelyekben a mezőgazdasági munka folyt, itt lovakat tartottak és jószágokat teleltettek.⁷ A település e részén egy

¹ „A publikáció elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00022 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.”

² A szálláskertes településeken belül több csoport is található. Jelenleg még kevés ismeretünk van a város szerkezetéről ahhoz, hogy ezek bármelyikébe is be tudjuk sorolni. Ehhez meg kellene vizsgálni a kertségek épületeit, használatuk módját és a népesség életmódját a város e részén.

³ Györffy 1926. 9.

⁴ Barcsa 1900. 145.

⁵ Uo. 294.

⁶ Barcsa 1900. 193. Barcsa a kapuk megásásáról írott feljegyzésekből arra következtet, hogy nem beszélhetünk tényleges kapukról.

⁷ Györffy 1926. 15.

helyiségben éltek a férfiak a jószágokkal. A kertségek legfontosabb épülete az ól volt, amelyben a legértékesebb állatokat tartották: a szekeres lovakat és a fejősteheneket. Azokat az állatokat, amelyek kevésbé képviseltek nagy értéket, akolban, fészterben tartották. A kisebb háziállatok ólai is itt voltak a kertségekben (többek között: disznó, juh, baromfik). Ezek a kertek minden esetben körül voltak kerítve trágyával.⁸ Területük öt, vagy akár tízszerese is lehetett a város területének.⁹

Hajdúnánás előbbieken bemutatott képe idővel megváltozott, melyhez több ok vezetett:

1. A népesség növekedése (1.1. Természetes szaporodás, 1.2. Jövevények beáramlása)

2. A kötelező katonatartás elkerülése

1. A népesség növekedése: 1.1. A természetes szaporodás eredményeként megnőtt valamelyest a város lakossága, ám a népességnövekedést nagyobb arányban a 1.2. jövevények tömeges beáramlása okozta. Utóbbi jelenség nemcsak Hajdúnánáson, hanem a többi hajdúvárosban, valamint a jász-kun területeken is jelen volt, kiváltságolt voltuk miatt. A hajdúvárosok a 17. században igen nagy vonzerővel bírtak a kiteljesedő örökös jobbágyság rendszerében.¹⁰ A kiváltságolt területen élő telketlen lakosoknak az életkörülményei – összehasonlítva az ország más területein élő hasonló státusú lakossággal – a legjobb volt. Hajdúnánáson pl.: élveztek legeltetési, nádalási, faizási és nádasok közt kaszási jogot. Nem kötelezték őket a tized és kilenced fizetésére, valamint személyes katonatartásra és katonaállításra sem. Ha birtokoltak földterületet, akkor abból aránylagos adót fizettek, ha nem, akkor joguk volt birtokostól bérelni vagy „felében” dolgozni.¹¹ E nagy vonzerő miatt az ország egyes részeiről Nánásra is költöztek a jobb életkörülményekben bízó jövevények. A 17. század első felében szívesen is fogadták őket, a katonáskodás – 1685 után pedig – az állami adózás terheinek csökkentése miatt.¹²

A kertségek betelepülésének egy másik oka a 2. kötelező katonatartás elkerülése. Hajdúnánás lakosainak kötelező volt a katonák és lovaik eltartása. A terheket úgy osztották meg, hogy az év első felében a város egyik oldalán, míg az év második felében a város másik oldalán kellett a lakosoknak eltartania a katonákat és lovaikat. A lovakat úgynevezett német istállóban vagy német ólakban tartották, amelyek a fent említettek miatt könnyen szétszedhetőek voltak.

A katonák az istállókat körülvevő 6-7 házban felváltva éltek, mely a lakosság számára nagy kiadást, valamint nehézséget jelentett: azon gazdák, kiknek kertjén felállított német istálló állott, egészen 1844-ig – amikortól is naponta 1 ezüstkrajcárt kaptak – semmiféle fizetségben nem részesültek. Továbbá az elszállásolt katonákat élelemmel és itallal is kötelesek voltak ellátni a város lakosai. A nehézségeket még tetézte, hogy a katonák viselkedése is kifogásolható volt. Hangoskodtak, verekedtek, sőt kirívóbb példákról is tudunk: megesett, hogy a katona nem volt megelégedve a gazdasszonytól kapott szalonna mennyiségével és azt a fejéhez vágta, vagy a ház lakosait kitérve ő a szobában, míg a többiek a szabad ég alatt aludtak. Az előbb ismertetett információk tudatában érthetővé válik, hogy a nánási lakosság többsége kihasználta a törvény által nyújtott „kiskaput” –

⁸ Uő. 1937. 80.

⁹ Györffy 1926. 15.

¹⁰ Orosz 1973. 126.

¹¹ Barcsa 1900. 188.

¹² Orosz 1973. 126.

miszerint csak a város árkain belül lakóknak volt kötelességük a katonatartás – és a kertészekbe költözött. Ugyanakkor ez a megoldás csak 1811-ig működött, amikor kiterjesztették a törvényt a kertészekben élőkre is.¹³

A nagyarányú betelepedés eredményeként a város árkain belül népsűrűség-növekedést figyelhetünk meg, egyre kevesebb lett a szabad terület, így a 18. század közepére egyesek már kénytelenek voltak a kertészekbe költözni.

Az előbbiekben bemutatott folyamat társadalmi konfliktusokat idézett elő, megváltoztatta a birtokviszonyokat, mely egyértelműen kihatott a településszerkezetre is. Témánk szempontjából a kertészek betelepülésének településszerkezetet megváltoztató hatása a fontos, így a továbbiakban ez kerül bemutatásra. A folyamat a kertészek területének megnövekedését eredményezte, így egyre több mezőgazdasági munkafolyamat szorult ki a város e területére, többek között a malmok és a vermek is ide kerültek.¹⁴

1. kép. Hajdúnánás belterületének jelölése az első katonai felmérés térképén.¹⁵

Az előbbi – 1783-ban¹⁶ – készült térképrészleten jól látható Hajdúnánás településszerkezete. Középen a református templom volt, amelyet egy fal vett körül. Jól kivehető, hogy

¹³ Barcsa 1900. 174–175.

¹⁴ Györfly 1926. 14–15.

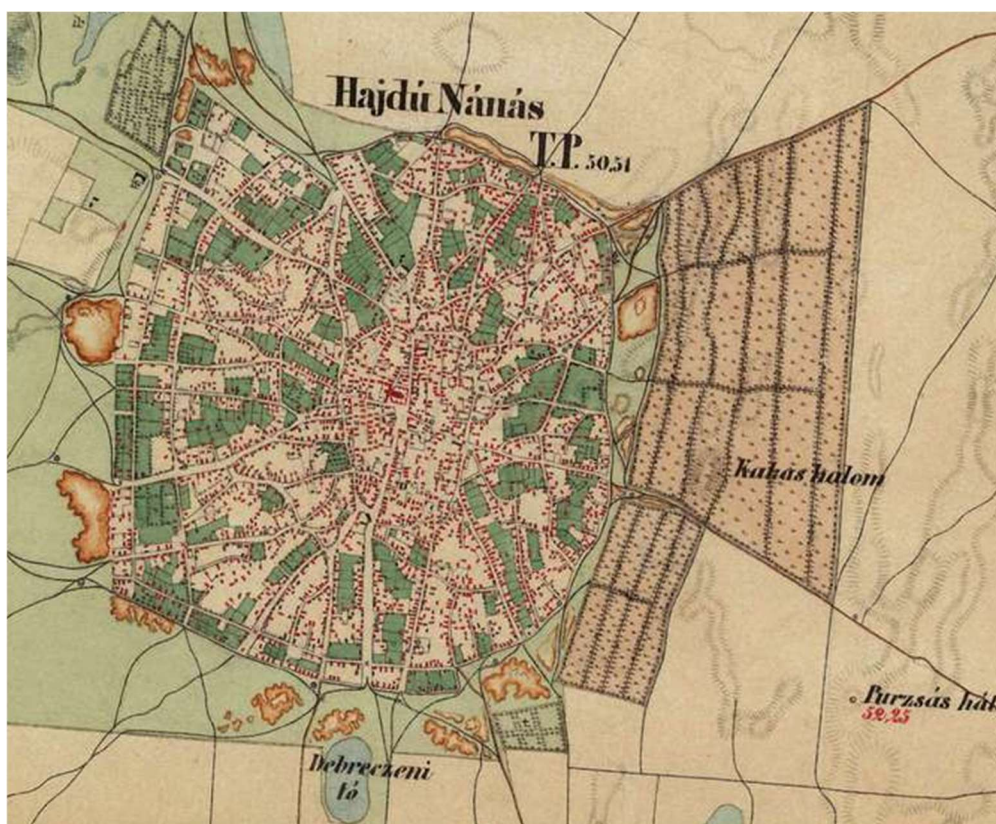
¹⁵ EKF 2004.

¹⁶ Jankó 2007. CD-melléklet. 15/a. A Magyar Királyság felmérési térképeinek (1:28 800) szelvénybeosztása, feltüntetve az egyes szelvények felmérésének az időpontját (1773–1785).

a város árka határvonalat képezett a település két része között, jól láthatóan elkülönítette egymástól a lakókat és a kerteket.

A város árka – mint az látható – határvonalat képezett, és elkülönítette a település két részét egymástól. Ám az is észrevehető, hogy már ekkor – a 18. század utolsó harmadában – is megjelentek lakóházak a kertekben. Ennek a folyamatnak az eredménye, hogy a kerteket is bekerítették, így ezek is belterületté váltak.¹⁷ Ezen az újonnan bekerített területen pedig mezőgazdasági művelésbe fogtak. Ennek oka az, hogy a korábban itt található állatok megtrágyázták ezeket a földeket, így alkalmassá váltak kertművelésre.¹⁸

A lakosság folyamatos ólaskertekbe való költözésével a város e – korábban kizárólag mezőgazdasági célokra használt – része egyre inkább lakókertté alakult át.¹⁹ Az első és a második katonai felmérés térképét összehasonlítva láthatóvá válik ez a változás.

2. kép. Hajdúnánás belterületének jelölése a második felmérés térképén.²⁰

Ezen a térképen már láthatjuk, hogy a kertek és a lakóövezet kevésbé különül el egymástól, itt a kertek már átalakulóban voltak lakóövezetté.

¹⁷ Györffy 1926. 16–17.

¹⁸ Uő. 1937. 80–81.

¹⁹ Orosz 1973. 146.; Uő. 1982. 33.

²⁰ MKF 2005.

Egy település szerkezetének vizsgálatakor figyelniük kell arra, hogy míg népessége gyorsan cserélődik (ennek oka lehet a vándorlás és a természetes népmozgalom egyaránt), de az épített környezete, utcahálózata rendkívül tartós, csak lassan, évszázadokon keresztül változik meg.²¹ Ez bebizonyosodik, ha Hajdúnánás fentebb ábrázolt térképrészletét a maipre.eu weboldal segítségével rávetítjük a mai térképre. A második katonai felmérés természetesen nem tökéletes pontosságú, maximum 10-15 méter eltérés lehet a mai – 2019-es – állapotokat mutató térképekhez képest,²² ez a távolságmérés funkcióval is igazolható. Ha megfigyeljük a második katonai felmérés Hajdúnánás belterületét ábrázoló – 1862-ben²³ készült – térképszelvényét, és rávetítjük a 2019-es állapotot jelző térképet, álláspontom szerint kijelenthetjük, hogy a 19. század közepe óta a város településszerkezete – ha a még ki nem alakult periférikus térségeket nem vesszük számításba – nagy mértékben nem változott.

A városban jelenleg két koncentrikusan elhelyezkedő körút található, melyeket a helyiek „kiskörútnak” és „nagykörútnak” neveznek. Ezek létrejöttének oka, hogy a lakókeretekbe való kiköltözés után a lakosság a kerteket is körbekerítette.²⁴ A település szerkezetéről elmondható, hogy utcahálózata szabálytalan halmazos-sugaras. A városkapuktól a település széle felé az utcák tölcészerűen szélesedtek (csordajáró utak).²⁵ Az ólaskertek határáig (a későbbi nagykörútig) 4 fő közlekedési út volt a 4 égtájnak megfelelően – ezek a mai Kossuth (É), Bocskai (D), Hunyadi (Ny) és Dorogi (K) utcák –, amelyek lényegében 4 egyenlő részre osztották a várost.²⁶ Az így kialakult tömböket a város központjából sugarasan kiinduló utcák és a főutcákba becsatlakozók szabdalják fel további kisebbekre. A még megmaradt nagyobb tömbökből is telkeket alakítottak ki: zsákutcák, közök és zugok nyitásával.²⁷ 1750-ig nem voltak a porták megszámozva, az utcákat pedig az ott lakókról nevezték el.²⁸

A város növekedése Timári Lajos szerint nyugat felé történt kezdetekben, ennek a szerző szerint több oka volt. A határ erre a legerjedelmesebb, a lakosság pedig halászzattal, vadászattal, később pedig földműveléssel foglalkozott, ennek megfelelően házat próbálta minél közelebb építeni a földjéhez, valamint az itt elhelyezkedő legelőhöz. Ennek eredményeképpen először tanyákat, majd egyre több házat építettek, amelyek idővel összeépültek a várossal, így létrehozva a fertályakat.²⁹ Tehát a szerző azt állítja, hogy a kertészek területére tanyákat épített a lakosság, amit több megközelítésből is cáfolni lehet. Mint már korábban láthattuk, nem tanyákat épített a lakosság, hanem kiköltöztek az ólaskertek területére, ezzel pedig lakóövezetté változtatva azt. Valamint a korábbi kutatásokból már tudjuk, hogy Hajdúnánáson egészen a 19. század utolsó harmadáig lassú és korlátozott tanyafejlődésről beszélhetünk. Tehát a város határában a 18. század vége és a 19. század közepe közötti időintervallumban csak elenyésző számú tanya jött létre, ám ezek is bizonyos kivételes tulajdonságokkal rendelkező határrészek, úgymint a

---

²¹ Kovács 2002. 147.

²² Youtube 2019.

²³ Jankó 2007. CD-melléklet. 48/a. A Magyar Királyság felmérési térképeinek (1:28 800) szelvénybeosztása a II. katonai felmérés idején, feltüntetve az egyes szelvények felmérésének az időpontját (1819–1869).

²⁴ Györffy 1926. 16.

²⁵ Kovács 2002. 209.

²⁶ Timári 1971. 13.

²⁷ Uo.; Településképi arculati kézikönyv 11–12.

²⁸ Timári 1971. 14.

²⁹ Uő. 1982. 1.

szállásföldön (Nagy Tilalmas), praediumon (Vid, Tedej), és olyan nagybirtokos birtokán, aki újra évről évre meg tudta váltani földterületét.³⁰ Valamint az állítás Erdei megállapításával is megcáfolható, miszerint tanyák csak 5 km-es körzeten túl jönnek létre egy település határában.³¹ Hajdúnánáson az ólaskertek belső és külső határa között közel sem ilyen nagy a távolság.

A város e fertályai vagy negyedei voltak pl.: a Laponyag, a Veres lámpa fertály, a Disznós fertály, az Angyalos fertály, a Borogó fertály, az Ingyen telep, a Malomsziget és a Gyiha.³²

A periférikus területek létrejötte

Jelen tanulmányban Hajdúnánás periférikus területein az ólaskertek külső határán, tehát a mai „nagykörúton” kívül eső területeket értem, kizárólag földrajzi elhelyezkedésük miatt.

Az előző fejezetben bemutatott kertségek lakókertté alakulása a 19. század elejére már nem oldotta meg a népesség növekedésének problémáját. A város vezetése és a lakosság is egy megoldást látott, mégpedig telkek osztását a várost körülvevő belső legelőből, amelyek a 19. század első felében gyakoriak voltak. Tudjuk, hogy 1815-ben a „nyársas oldalon”, 1823-ban a város nyugati oldalán, 1824-ben a déli oldalon, és 1832-ben szikes gödörös helyeken osztottak kerteket. 1846-ban az utolsó kertosztás alkalmával 107 lakos kérésére 144 telket a város déli és nyugati részein osztottak ki.³³ Melyeket csak törzsökös hajdúk kaphattak meg, ám egy részüket tulajdonosuk nem tudta kifizetni, ezért újra kiosztásra kellett, hogy kerüljenek. Ennek eredményeképpen a 144-ből 118 jutott gazdához. Ezekon kívül még a „Nemesné malma körül” további 11 talált gazdára, tehát összesen 129 telek kiosztása történt meg.³⁴ Az e folyamatról tájékoztató térkép összesen 126 kiosztott kertet jelöl. Az eltérés oka egyelőre ismeretlen, kiderítéséhez további kutatómunka szükséges. Ám azt meg tudjuk a térképről, hogy a Laponyag felosztása már ekkor elkezdődött.³⁵

---

³⁰ Orosz 1982. 31–33.; Kutasi 2018. 180–181.; Uő. 2019. 72.

³¹ Erdei 1940. 100.

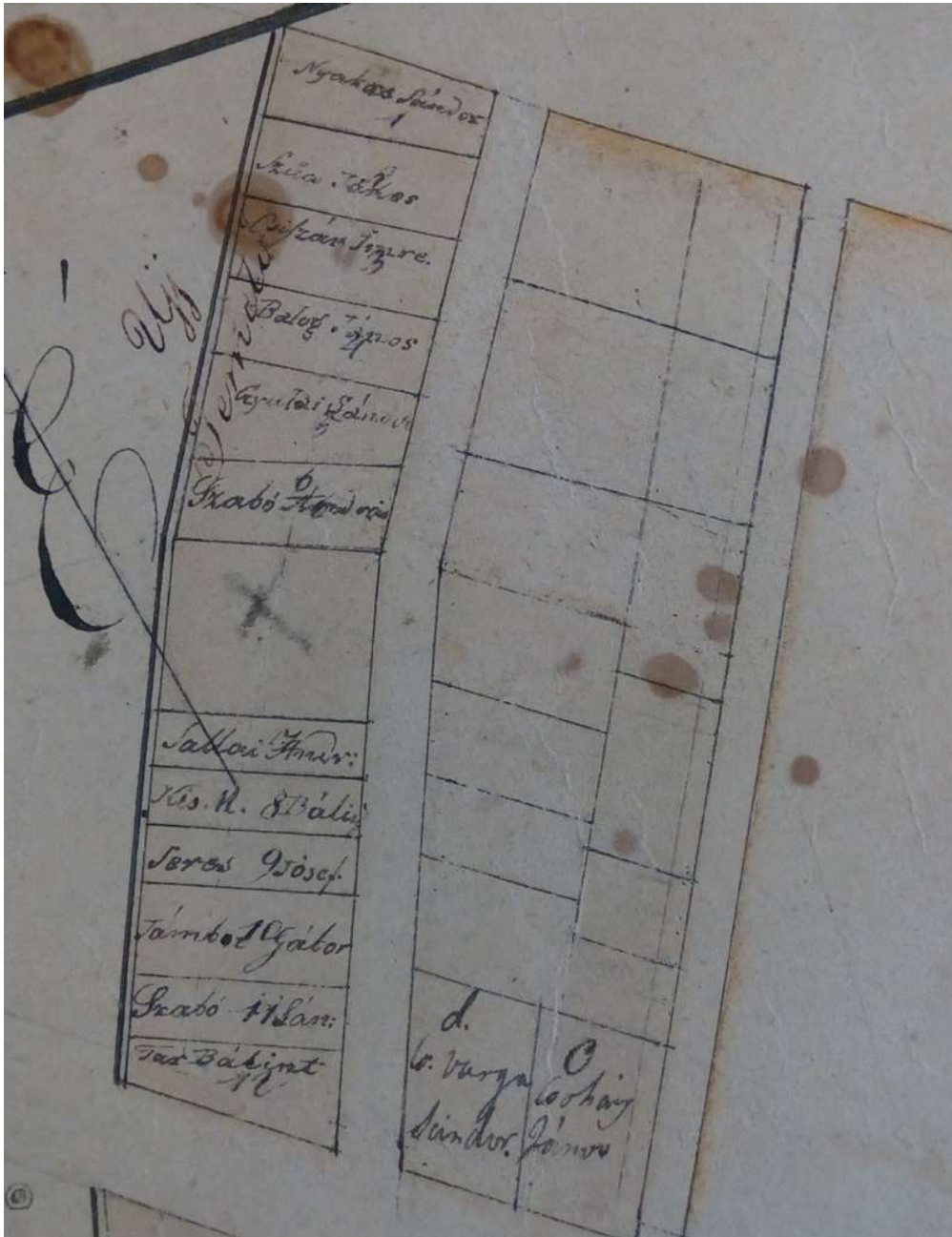
³² Timári 1982.

³³ Barcsa 1900. 193.; Orosz 1973. 146–147.

³⁴ Barcsa 1900. 194.

³⁵ MNL HBML HF HvT 38.

3. kép. A Lapomyag kiosztása 1846-ban.³⁶

Mára már a város egy szőlőskertje teljesen benépesült, illetve a másik kettő egy része lakott terület. Ezért a továbbiakban a város e részeinek kialakulása kerül bemutatásra. Elsőként Zoltai Lajos az 1715. és 1720. évi Hajdú kerületi összeírások vizsgálatánál

³⁶ Uo.

bizonyította be, hogy már ekkor a legkiterjedtebb szőlőskerttel Hajdúböszörmény, Hajdúnánás és Vámospércs rendelkezett.³⁷ Nánás határában földközösségen alapuló tulajdonlási rendszer volt, tehát szabad tulajdonosok közösségéről beszélhetünk. A város népességének tulajdona a következőképpen nézett ki: Mint azt már korábban is láthattuk, ha valaki a lakóterületen házzal rendelkezett, az az ólaskertben is birtokolt egy kertet, valamint az osztatlan hajdúföldről is megillette egy bizonyos mennyiség, mindezekhez még 1-2 nyilas (22-44 sor) területet is birtokolt a szőlőskertben. A város szőlőskertjeiről fennmaradt térképet Buczkó József közöl munkájában. Ezen látható, hogy ezek a zárt kertek a mai Nyíregyházi és a Dorogi út között terültek el. A terület északi részén a Csutkáskert, ettől keletre pedig a Kenderes-kert helyezkedett el. Buczkó szerint a város legrégebbi szőlőskertjét – melyet Vén-kertnek, Öreg kertnek, Ó-kertnek is neveztek – a Csutkáskertből szakították ki. Állítását arra alapozza, hogy a kertség ténylegesen kerített helyet jelentett már a szőlőtelepítések előtt is. E kerteket a 18–19. századi jegyzőkönyvek folyamatosan emlegették együtt és külön-külön is, amely azt bizonyítja, hogy fennállásuk folyamatos volt. A Csutkáskert³⁸ kukoricával való bevetése után valószínűleg már elkezdtek a város másik szőlőskertjének, a Tégláskertnek a kialakítását. Amely kialakulásáról igen keveset tudunk, egy forrás 1744-ből már azt bizonyítja, hogy ekkor már létezett, ám egy 1760-ra datált feljegyzés egy szőlőskert kialakítását írja elő, de a szöveg többszöri átalakítása miatt nem vonható le belőle egyértelmű következtetés. A Téglásszőlő kialakulásának egyik oka a népesség nagyarányú növekedése is lehetett, mivel Nánás lakosság száma a 17–18. század fordulóján megkétszereződött (2500-ról 5000 fölé). Ám a kert kiszakításának történetéről csak elenyésző adataink vannak, e kérdés tisztázásához még további kutatómunka szükséges.

Hajdúnánás legkésőbb kialakult szőlőskertje az 1873-ban kiszakított Újszőlő. Keletkezésének egyik oka valószínűleg az új városháza egyre sürgetőbb építése volt. Már a kert kialakítása előtt jeleznek a kéziratos térképek a területen gazdasági épületeket,³⁹ de más forrás hiányában egyelőre nem lehet tudni, hogy ezek milyen funkciót láttak el. 1874-ben történt a 84 katasztrális hold területű szőlőskert végleges kiosztása. Nevéről a helyi emlékezet azt tartja számon, hogy először Csókos kertnek – a közelben található Csókos kútról – akarták elnevezni, de kialakítása után egy évvel a fagy tönkretette a gazdák veteményeit, így elvetették e nevét. Voltak, akik Bánom kertként szerették volna hívni, de e felvetést elvetették, és ekkor kapta meg a korára való tekintettel az Újszőlő nevet.

A 19. század folyamán a Vén-kert, Csukás-kert és a Csepűs-kert összeolvadt, a közöttük lévő garágyák is megszűntek, ennek eredményeként a szőlőskertet a 19. század végétől egyre növekvő gyakorisággal csak Csepűs-kertként emlegették. Az összes szőlőskerttről elmondható, hogy egészen a 20. század elejéig nem jelentek meg rajtuk állandó kintlakást szolgáló építmények. A térképek jelölnék építményeket a Téglás-, Csepűs- és az Újszőlőben, ám ezek gazdasági célokat szolgáltak.⁴⁰ A Téglásszőlő délnyugati sarkában 1901–1911 között 4, az Újszőlő keleti és nyugati részén 1909-ben jelentek meg lakóházak. Ez a folyamat a két világháború közötti időszakban folytatódott, ekkor sokan költöztek

³⁷ Buczkó 1992. 5.

³⁸ Nevét valószínűleg az ide vetett növény után kapta. A korabeli térképeken „Csukás kertnek” írták. Feltehetőleg elírás történt, a készítője kérdészködés után tudta meg a határ egyes neveit, valószínűleg e szőlőskert nevét félreértette. Buczkó 1992. 9.

³⁹ MKF 2005.; Kataszteri térkép 1871–72.

⁴⁰ HKF 2007.; Kataszteri térkép 1871–72.; HmK 2/61–62. A Téglásszőlőt csak a HKF 2007. jelöli.

átmenetileg a szőlőskertekbe. A Téglasszőlő nyugati része végigépült, az Újszőlő középső dűlőjén pedig néhány ház jelent meg. Ezek az építkezések az 1960-as évekig szüneteltek, mivel a szőlőskertek külterületnek számítottak, így hivatalosan tilos volt a területre lakóházat építeni. Ezért 1969-ben belterületté nyilvánították a Téglás- és az Újszőlő egészét, valamint a Csepűsszőlő egy részét. A Csepűskert délnyugati sarkán 15 hold 1595 négyzet-ölet építési területté nyilvánítottak 1968-ban, amely néhány év alatt be is épült. Innen is lázszk, hogy az 1960–70-es évek telekigényeit a szőlőskertek elégtítették ki. 1975-ben megkezdtek a Téglasszőlő felszámolását, amely már a 90-es években meg is szűnt.⁴¹

A szőlőskerteket felvásárolták építkezés céljából, így a korábbi tulajdonosok elvesztették termőterületüket, amelyért cserébe kárpótlást kaptak. Egyesek próbálták megtartani szőlőföldjüket, de hiába fordultak akár bíróság elé is, nem jártak sikerrel. A korábbi szőlőtulajdonosok hazaszállították szerszámaikat, esetenként az ide ültetett fáikat is.⁴²

Mivel a kutatás jelenlegi állásában még írásos forrásokot nem találtam egyes területek kialakulásáról, ezért e városrészek esetében jelenleg csak a rendelkezésemre álló térképeket tudom felhasználni létrejöttük bemutatásához. Az 1941-ben készült térképen láthatjuk, hogy Hajdúnánás déli periferiái még tovább terjeszkedtek, kiosztásra kerültek a mai Áchim András, Kéký Lajos és Hajdú utcák.⁴³ A város életében nagy változást hozott 1958. november 5-e, ezen a napon a városi vágóhíd mellett földgáz keresése céljából fúrászt végeztek.⁴⁴ Ekkor 67 °C-os gyógyvíz tört a felszínre. A feltörő vizet kezdetekben a már korábban csónakázótónak kialakított mélyedésbe vezették. A Fürdő megépítéséig, 1962-ig ebben a tóban élvezhették a helyi lakosok a hővizet. A Városi Fürdőben folyamatos fejlesztések történtek, különböző, a vendégek kiszolgálására, ellátására szakosodott üdülők, éttermek épültek.⁴⁵ Ekkor épült ki a város e délnyugati periférikus területén az üdülőtérület, itt az üdülőtázaakat felvásárolták, és tulajdonosaik a nyári időszaokban ezekben megszállnak.⁴⁶

Időben hozzánk a legközelebb a város nyugati peremterületén történtek kertosztások az 1980-as évek közepén. A város e részén található a külső vásártér, ahol a nagyállatvásárokat tartották. Hajdúnánás 1779-ben⁴⁷ – Barcsa szerint 1800-ban⁴⁸ – nyerte el az országos vásártartási privilégiumot. Az I. Ferenc által kiadott engedély szerint egy évben négyszer tarthatott országos vásárt Nánás: március 19-én, április 15-én, szeptember 14-én és október 4-én. A heti vásárt pedig pénteken tartották.⁴⁹ Ezek a dátumok idővel módosultak, a későbbiekben a második aratási vásár, az utolsó pedig Miklós napi vásár lett, ennek megfelelően júniusban és decemberben tartották őket. A rendszerváltás közeledtével már csak három országos vásárt tartottak meg: március 21-én, július 28-án és december 17-én, a pénteki heti vásárt pedig szombatra helyezték át, amikor utóbbi munkaszüneti nappá vált.⁵⁰ A vásárok nagysága is változott idővel. A szocializmus idején nagyállatvásárokat is tartottak, volt lóvásár, szarvasmarhavásár és disznóvásár is, valamint

---

⁴¹ Buczkó 1992. 5–13.

⁴² M. I. B. 1939.; K. A. 1942.

⁴³ MKF 1941.

⁴⁴ K. S. 1923.

⁴⁵ Draviczky 1990. 141–142.

⁴⁶ K. S. 1923.

⁴⁷ Oláh 1973. 231.

⁴⁸ Barcsa 1900. 169.

⁴⁹ Oláh 1973. 231.

⁵⁰ Draviczky 1990. 147.

országos vásárok alkalmával különböző árusok édességeket, ruhákat, gyermekjátékokat is árultak.⁵¹ Mára már nem tartanak itt állatvásárt, az utolsókat a 2000-es évek elején rendezték meg. A későbbiekben a terület vándorcirkusz számára biztosított helyet. A város e periférikus részének beépülése 1985-ben kezdődött meg. Ekkor a terület a város és a Béke Tsz tulajdonában volt, így a közművesítést a termelősövetkezet munkatársai végezték. 1986-ban parcellázták ki a területet, amely igen hamar, 1990-re be is épült lakóházakkal.⁵² Ezzel Hajdúnánás összes ma is lakott perifériális területe kialakult.

Az Újházhely létrejötte

E városrész az 1945-ös földreform idején került kiosztásra, összesen 417-en igényeltek házhelyet.⁵³ 1948-ban osztották fel a területet, összesen 455 telket egy keletről nyugatra húzódó választódűlőig, amely elválasztotta az Újházhelyet az Új Élet Termelősövetkezet területétől. Igényelni az országos építésügyi kormánybiztos Fischer József által kiküldött házhelyigénylő kérdőív kitöltésével lehetett.⁵⁴ Amelyben a személyes adatai mellett (név, felesége neve, lakhelye, születési éve, foglalkozás) számot kellett adnia házas-társa, gyermeke vagy szülei második világháború alatt folytatott tevékenységéről, gyermeki számáról és életkoráról (beleértve az örökbefogadottat és a háborúban elesettet is), valamint arról, van-e a háztartásában élő hozzátartozójának bárhol lakóháza vagy beépítésre alkalmas telke.⁵⁵ A beérkezett kérdőíveket elbírálta Hajdú vármegye Földbirtokrendező Tanácsa. Azon személyek igénylését bírálta el pozitívan, akiknek legalább egy gyermekük volt (a házhelyigénylés idején), valamint nem volt lakóházuk.⁵⁶ A területen az építkezés megengedett volt, de csak azok után, hogy a város belső részein elfogytak a szabad telkek, ám ebben az esetben is a városi hatóság által előírt építkezési sorrendben.⁵⁷ A kiosztott házhelyeket kezdetben mezőgazdasági művelésre használták a fentebb említett okok miatt, kétszer is megtiltották az építkezések megkezdését, amelyet szükség esetén akár karhatalom igénybevételével is meg lehetett akadályozni.⁵⁸ Ám erre nem volt szükség, mivel nem kezdtek építkezésbe a tulajdonosok.⁵⁹ A kiosztott terület az Új Felső temetőtől nyugatra terült el a Pusztá 11. dűlőjében a „Nemes Berta és Somi féle földön”. A vasútállomástól a legközelebbi pontja 2,6 km-re található, de könnyen megközelíthető volt, mivel a Temető út kezdetéig műút vezetett. A telep közepén játszótér és piac céljára 6 kat. hold zöldterületet hagytak ki. A nyugati részén lévő zöldterület esős időjárás esetén csak kaszálóként volt használható. Vízellátása a főtéren lévő 4 ásott kútból történt.⁶⁰ A későbbiekben a kiosztási vázlatrajz segítségével megállapították, hogy a terület 10-15%-a mélyfekvésű, így ezek a területek alkalmatlanok házhelynek, de ennek ellenére mégis kiosztásra kerültek. A pontosabb felmérések végett további felmérések történtek.⁶¹ A

⁵¹ M. I. B. 1939.

⁵² O. L. 1967.

⁵³ Orosz 1973. 394.

⁵⁴ V.374.c 211. d. 3183/945. 1945. okt. 26.

⁵⁵ Uo. 208. d. 407/945. 1946. aug. 8.

⁵⁶ Uo. 1947. aug. 20.

⁵⁷ Uo. 211. d. 3183/945. 1947. febr. 27.

⁵⁸ Uo. 1946. máj. 28.; Uo. 1946. szept. 26.

⁵⁹ Uo. 1946. nov. 19.

⁶⁰ Uo. 1947. szept. 17.

⁶¹ Uo. 1948. ápr. 29.

házhelykiosztási terv elfogadása hosszas folyamat volt, már 1947-ben elkezdődött, több szervnek kellett pozitívan elbírálnia. A véghatározatot 1949. március 26-án hozta meg Hajdúnánás képviselőtestülete.⁶² Már 1950-ben megkezdődött a betelepülése. A legtöbben kis méretű házakat építettek, melyek falazata vertfalból vagy vályogtéglából, tetőzetének héjazata pedig kukoricacsutkából vagy szalmából készült. Ekkoriban többféleképpen „csúfolták” a területet, mint pl.: Alumíniumtelep, Nyomortelep, Rákositelep, mivel nehéz anyagi helyzettel rendelkezők költöztek ide.⁶³ A házakat általában az utcafronttól beljebb építették meg. Az 1960-as években az Újházhely területére egyre többen költöztek be, hajdúnánási lakosok leginkább a város kiterjedt tanyavilágából.⁶⁴ Ennek oka a termelőszövetkezetek létrejötte, amelyek kisajátították a gazdák épületeit, egyeseket el is romboltak – arra hivatkozva, hogy a szövetkezetnek építőanyagra van szüksége –, míg más tanyákat pusztulni hagytak, ezzel is az új viszonyokat jelezve. E korszakot többen a „tanyabontás időszakának” nevezik.⁶⁵ A tanyasi lakosság életét a megalakuló termelőszövetkezetek folyamatosan egyre nehezítették. Azt a hírt terjesztették: meg fognak szűnni a tanyasi iskolák, a lakosok gyermekeiket csak a városban fogják tudni taníttatni. Megparancsolták, hogy be kell keríteniük a tanyakertet, a környező területet művelés alá fogták, majd kötelezték a lakosokat a kártérítés megfizetésére, ha jószágaik kárt tettek a szövetkezet veteményében.⁶⁶ A folyamatos nyomásnak sokan engedtek és telket vásároltak a nemrégiben kiosztott Újházhelyen. Az egyik adatközlőm 1964-ben költözött a területre. Összesen 7 gyermeke volt, sem házuk, sem telkük nem volt a városban, ezért az asszony az Újházhelyen választott telket messze az Új Felső Temetőtől, melyet részletre tudott megvenni a tanyán tenyésztett állatok eladásából („tehenet fiastól”) teremtett pénzzel. Elmondása szerint ekkoriban még kevesen laktak a város e részében, tudott válogatni az üres telkek között. Az új telekre sódert, téglát hozatott és vályogot vetettek, majd elkezdtek a ház felépítését még akkor, amikor a tanyán laktak. Mire felépült a falazat, muszáj volt elköltözniük a tanyájukról, mivel a termelőszövetkezet egyre drasztikusabb eszközökkel próbálta a belterületre kényszeríteni őket (pl.: tanyakertjüket teljesen eltulajdonították, csak éppen a ház előtti kis területet hagyták meg számukra.) Mivel anyagilag nem engedhették meg maguknak, hogy újabb építőanyagokat vegyenek az épülő házukhoz, ezért lebontották tanyájukat, és mindent, amit csak tudtak, az Újházhelyre szállítottak. Lebontották az egész tetőzetet és héjazatát (palát), valamint a padlás léceit. A falazatból kibontották az ajtókat és az ablakokat. Ezeket mind lószekérrel szállították a még el nem készült-készülőben lévő házukhoz. A tetőzet felépítésének idejéig egy kanapé alatt aludt az összesen 9 személyt számláló család, hogy a szeptemberi őszi időjárásban ne érje fejüket az esetleg eleredő eső. Nehezítette helyzetüket, hogy hiába használták újra a tanyájuk építőanyagát, egyes anyagokat mégis be kellett szerezniük. Mint például palát (amelyet Hajdúdorogon és Debrecenben tudott megvenni), valamint a tető elkészítéséhez léceket. Utóbbiakat ellopták tőlük. Házuk összesen 8 évig készült.⁶⁷

Az 1970-es években az egész település arculata megváltozott az egységes településfejlesztési koncepció kidolgozásával és alkalmazásával. Amely nem volt tekintettel sem a földrajzi viszonyokra, sem a történeti hagyományokra, valamint nem vette figyelembe a

---

⁶² Uo. 207. d. 407/945. 1948. márc. 26.

⁶³ M. I. B. 1939.

⁶⁴ Uő.; K. A. 1942.

⁶⁵ Csiszár 2007. 213.

⁶⁶ K. A. 1942.; V. M. 1920.

⁶⁷ V. M. 1920.

hagyományos építészeti megoldásait, a városkép megváltozását és az agrárnépesség életmódjából adódó sajátosságokat. Az építési engedélyeket csak akkor adták ki, ha a korszerű lakásfunkciók kialakításra kerülnek, valamint, ha az új háztípus megépítését tervezték. Ebben az évtizedben (1970–1980) épült a legtöbb lakóház Hajdúnánáson a központi lakásépítési program és az építkezési kedv megnövekedése miatt. Amely összefügg azzal a ténnyel – amely az adatközlőim kijelentését is igazolja – miszerint ebben az időszakban (1960–1980) a népszámlálások tanúsága szerint a belterületen élő lakosság száma megnőtt. Míg 1960-ban a 18 312 lakosból 13 918 (76%) élt a belterületen, addig 1980-ban a 18 170-ből 17 724 (97,5%) személy élt a belterületen.⁶⁸ Ennek a folyamatnak az eredményeként az Újházhely is folyamatosan beépült, 1970-re a telkek csak kb. 10%-a maradt üresen.⁶⁹ A terület egyes részei mélyfekvésűek, így ezeken nagyobb esőzések esetén nem tudott lefolyni a víz. Az ilyen telkeket „belvizesnek” nevezték. Ezek megvásárlását támogatta Hajdúnánás tanácsa. Ám az építkezés módját és a tervrajzot a Műszaki Osztály határozta meg.⁷⁰ Vannak olyan mélyfekvésű területek, amelyek nem kerültek beépítésre. Az 1980-as években készített légifelvételeken láthatók is ezek a területek, még a felgyülemlett víz is észrevehető rajtuk. Az egyik ilyen területet északról a Rétság, délről a Magyar, Keletről a Liliom és nyugatról pedig az Eszlári utca határolja. A másik két mélyfekvésű terület pedig a Magyar és a Tiszavasvári utca kereszteződésében északról, illetve délről volt megtalálható.⁷¹ Ezekről a részokről levezették a vizet, ám még manapság sem építették be őket. Az 1960-as évek elején történt meg a városban az elektromos áram bevezetése a háztartásokba.⁷² Az Újházhelyen a további közművesítést a helyi lakosság végezte el közösségi összefogással. Azok számára vezették be a közműveket, akik társulást alkottak és egy bizonyos összeggel beszálltak a munkálatokba. Így történt az ivóvíz, a földgáz bevezetése, valamint a telefonhálózat kiépítése. Legutolsóként az aszfaltozás történt meg az 1990-es években. A járda kiépítését is a helyi lakosság végezte még az 1970-es években, mikor a régebben készült rossz minőségű járda helyett újat készítettek a lakók, melyhez építőanyagot a város biztosított.⁷³

Kitekintés

A tanulmány Hajdúnánás településszerkezete és periférikus területei kialakulásának rövid összefoglalására tett kísérletet. A kialakulási folyamat sok eleme még hiányos, ezek felderítéséhez további levéltári források – jegyzőkönyvek, kézíratos térképek – szükségesek, valamint egy-egy terület létrejöttéről részletes interjú készítése. A téma pontos felderítéséhez szükséges lenne a város településszerkezetének pontosabb ismerete is, hiszen kerteségek épületeiről, azok használatáról és az ott élő népesség életmódjáról még keveset tudunk. Ezen információk birtokában esetlegesen pontosabban meghatározhatjuk, hogy a szálláskertes településeken belül Hajdúnánás milyen csoportba osztható.

⁶⁸ Csiszár 2013. 338–341.

⁶⁹ K. A. 1942.

⁷⁰ Uő.

⁷¹ Légifelvétel 1981. 1-351/0024.; Légifelvétel 1981. 1-351/0025.

⁷² Csiszár 2013. 347–348.

⁷³ K. A. 1942.

Imre Kutasi

The Development of the Peripheral Areas of Hajdúnánás, with a Special Attention on Újházhely

In this paper I am trying to present the development of the peripheral areas of Hajdúnánás, with a special attention on Újházhely, which is located on the Northern part of the town. Furthermore, the present study applies and refers to previous works focusing on this area, as well as other sources, such as ethnographic collections, maps of military surveys, manuscript maps, historical sources, aerial photographs, and interviews. One topic might still be questionable, though: whether these areas of the town could be peripheral in other aspects in that specific time interval or not, for instance, in economic or in authority aspects. This is a topic that we should focus on in further research.

Források*Levéltári források*

MNL HBML HF	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Hajdúböszörményi Fiókleveletár
V.374.c	Hajdúnánás Város Polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok.
HmK 2/61–62.	Hajdúnánás határtérképe 1871.
HvT 38.	Hajdúvárosi térképek. Szabad Hajdú Nánás város területi térképe 1846.

Digitális források

EKF 2004.	Az Első Katonai Felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen 1782–1785. 8 GB térkép, német nyelvű országleírás, tanulmányok, településnevek. DVD ROM. Bp., 2004.
HKF 2007.	A Harmadik Katonai Felmérés. A Magyar Szent Korona Országai. DVD ROM. Bp., 2007.
Légifelvétel 1981. 1-351/0024.	
Légifelvétel 1981. 1-351/0025.	
MKF 1941.	Magyarország Katonai Felmérése. 1941.
MKF 2005.	A Második Katonai Felmérés. A Magyar Királyság és a Temesi Bánság. (Georeferált változat.) DVD ROM. Bp., 2005.
Youtube 2019.	https://www.youtube.com/watch?v=quf5gOk-nL48&list=PLNmaxK_dldDsZqbYW7GJtNegf-3x3NtQ&index=4&t=113s (Utolsó letöltés: 2019. október 7.)

Interjúk

- K. A. 1942.
- K. S. 1923.
- M. I. B. 1939.
- O. S. 1967.
- V. M. 1920.

Szakirodalom

- Barcsa 1900. Barcsa János: Hajdú-Nánás város és a hajdúk történelme. Hajdúnánás, 1900.
- Buczko 1992. Buczko József: A hajdúnánási szőlőskertek népi építkezése. Debrecen, 1992. (Folklor és Etnográfia 69.)
- Csiszár 2007. Csiszár Imre: Termelészövetkezetek Hajdúnánáson. In: Debreceni Szemle, 15. (2007) 2. sz. 206–221.
- Csiszár 2013. Csiszár Imre: Hajdúnánás népesedési viszonyai és az életkörülmények alakulása 1945 után. In: Zemepanské mestá a mes-tecká v uhorsku v ranom novoveku – Mezővárosok a koraiújkori Magyarországon. Szerk.: Peter Kónya. Presov, 2013. 315–351.
- Draviczky 1990. Draviczky Imre: Hajdúnánás földrajzi nevei. 1. rész. Határ. 2. rész. Város. Hajdúnánás, 1990.
- Erdei 1940. Erdei Ferenc: Magyar falu. Bp., 1940.
- Györffy 1926. Györffy István: Az alföldi kertés városok. Bp., 1926.
- Györffy 1937. Györffy István. A magyar tanya. In: Földrajzi Közlemények, 65. (1937) 1–3. sz. 70–93.
- Jankó 2007. Jankó Annamária: Magyarország katonai felmérései 1793–1950. [Bp.,] 2007.
- Kovács 2002. Kovács Zoltán: Népeség és településföldrajz. Egyetemi jegyzet. Bp., 2002.
- Kutasi 2018. Kutasi Imre: Hajdúnánás határhasználata és a tanyásodás folyamata a 19. században. In: Regionális néprajzi kutatások a Kárpát-medencében. Szerk.: Bartha Elek, Keményfi Róbert, Marinka Melinda. Debrecen, 2018. 161–194. (Studia Folkloristica et Ethnographica 58.)
- Kutasi 2019. Kutasi Imre: Határhasználat, tagosítás, tanyásodás – A téma percepciója a történeti szakirodalomban és a folyamatok bemutatása Hajdúnánás példáján. In: Új Nézőpont, 6. (2019) 1. sz. 59–81.
- Oláh 1973. Oláh József: Ipar, kereskedelem. In: Hajdúnánás története. Szerk.: Rácz István. Hajdúnánás, 1973.
- Orosz 1973. Orosz István: A gazdálkodás rendszere és a társadalom szerkezete. In: Hajdúnánás története. Szerk.: Rácz István. Hajdúnánás, 1973.
- Településképi arculati kézikönyv Hajdúnánás településképi arculati kézikönyv 2018.

Timári 1982.

Timári Lajos: Városunk régi települési elosztása. Néprajzi gyűjtés. Hajdúnánás, 1982.